

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ: ΣΥΓΧΡΟΝΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ
GREEK LANGUAGE: SYNCHRONY AND DIACHRONY

- 1 -

Ελληνική ετυμολογία Greek etymology

Επιμέλεια

Χρ. Τζιτζιλής & Γ. Παπαναστασίου

Editors

Chr. Tzitzilis & G. Papanastassiou

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
[ΙΔΡΥΜΑ ΜΑΝΟΛΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ]

Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών
(Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη)
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
541 24 Θεσσαλονίκη
<http://ins.web.auth.gr>
e-Shop: <http://www.eshop.ins-auth.gr>
e-mail: ins@phil.auth.gr

© 2017 Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών

ISBN 978-960-231-182-0

Φιλολογική επιμέλεια
Ειρήνη Κρίκη, Κική Τσαλακανίδου

Στοιχειοθετήθηκε
από την Αθανασία Κοπανά
στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών

Τυπώθηκε στη Θεσσαλονίκη
από την Τριανταφύλλου mtrprint

Institute of Modern Greek Studies
(Manolis Triandaphyllidis Foundation)
Aristotle University of Thessaloniki
GR-541 24 Thessaloniki
<http://ins.web.auth.gr>
e-Shop: <http://www.eshop.ins-auth.gr>
e-mail: ins@phil.auth.gr

© 2017 Institute of Modern Greek Studies

ISBN 978-960-231-182-0

Proofread and edited
by Eirini Kriki, Kiki Tsalakanidou

Desktop publishing
by Athanasia Kopana
in the Institute of Modern Greek Studies

Printed in Thessaloniki
by Triantafyllou mtrprint

Περιεχόμενα | Contents

<i>Πρόλογος</i>	9
<i>Preface</i>	21
Εισαγωγή (στην ελληνική ετυμολογία) ΧΡ. ΤΖΙΤΖΙΛΗΣ	33
Introduction (to Greek etymology) CHR. TZITZILIS	85
Bridges of war and tin routes: Once again on <i>πόλεμος</i> and <i>κασσίτερος</i> Α. LOMA	135
Etymology and realities M. MEIER-BRÜGGER	146
A new contribution to Greek etymology KR. T. WITCZAK	153
Ancient Greek etymology: Ex presente lux CHR. TZITZILIS	168
Optimality theory and etymology: The case of Greek labiovelars J. VIS	198
Η ετυμολογία: στόχοι, μέθοδοι, περιοχές Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ	212
Το λεξιλόγιο της νέας ελληνικής: κατηγορίες προέλευσης Ε. Β. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ	240
Οι ετυμολογικές προτάσεις του <i>Χρηστικού Λεξικού της Νεοελληνικής Γλώσσας</i> της Ακαδημίας Αθηνών ΧΡ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ	260
Ετυμολογία και διαλεκτική λεξικογραφία: η περίπτωση του <i>Λεξικού της διαλεκτικής ποικιλίας Κυδωνιών, Μοσχονησίων & Βορειοανατολικής Λέσβου</i> και του διαδικτυακού “Τριδιαλεκτικού λεξικού για τις μικρασιατικές διαλέκτους της Καππαδοκίας, του Πόντου και του Αίβαλιού/Μοσχονησίων” Σ. ΤΣΟΛΑΚΙΔΗΣ, Α. ΡΑΛΛΗ & Δ. ΜΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ	294
Lexical archaisms in Modern Greek etymology TH. GIANNARIS & N. PANTELIDIS	310

Reconstructions and derivational models: Inherited forms or recent formations? G. PAPANASTASSIOU	320
Ανάγκη για πρωτογενή ετυμολογική έρευνα: παραδείγματα από το λεξιλόγιο ταμπού της νέας ελληνικής Γ. ΚΑΤΣΟΥΔΑ	357
Ετυμολόγηση λέξεων σε νοταριακά κείμενα του 16ου αιώνα Γ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ε. ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ & Κ. ΤΙΚΤΟΠΟΥΛΟΥ	372
Αλβανική και ελληνική: επισκόπηση της ετυμολογικής έρευνας, προβλήματα και προοπτικές Δ. Κ. ΚΥΡΙΑΖΗΣ	394
L'influence grecque sur le roumain M. SALA	417
Greek loanwords in Serbian: The lexicographic aspect J. VLAJIĆ-POPOVIĆ	425
Turkish loanwords in Serbian: Sorting out missing and misplaced parts of a still growing puzzle S. PETROVIĆ	448
The outcome of Greek loanwords into the present-day Romanian language: The case of expressive words A. M. SAPOVICI	462
Greek Y in Dalmatian Romance O. LIGORIO	472
Etymology and language contact: Remarks on Greek loanwords in Late Antiquity CHR. KATSIKADELI & I. FYKIAS	495
Ancient Greek in Ancient Hebrew: Unattested Greek loanwords in Post-Biblical Hebrew N. SHOVAL-DUDAI	513
Énigmes arithmétiques et alphabet chez Homère: de Bellérophon à Sargon II d'Assyrie FR. BADER	531
<i>Ευρετήριο Index</i>	631

Bridges of war and tin routes: Once again on *πόλεμος* and *κασσίτερος*

A. LOMA

While dealing with the deepest lexical layers of a language, etymology often needs some extralinguistic support. To explain a prehistoric word, either inherited or borrowed at an early date, often requires that we go beyond linguistic argumentation and make an attempt to reconstruct a piece of cultural (pre)history. That Greek, despite its roughly 3,500 years of history, is no exception to this rule, will be shown here through the example of two etymologies I proposed some years ago, which today, it seems, may be additionally corroborated by new cultural-historical insights.

Back in 2004, at the 12th Congress of the Society for Indo-European Studies held in Cracow, I put forward a new etymological proposal for the word *πόλεμος/πτόλεμος* ‘war’¹ as an alternative to the traditional interpretation, which links it with *πελεμίζω* ‘to shake, tremble’, and more distantly to *πάλλω* ‘to sway’.² I was able to trace this old etymology back to the 3rd edition of Fick’s (1874, 1st v., 671) comparative dictionary, from which it had been adopted by Curtius (1879, 268), subsequently finding its way into the etymological dictionaries of Boisacq (1950, 762), Hofmann 1949, Frisk (1973–1979, 2nd v., 575) and Chantraine (1968–1980, 875), in all of which it was the only solution considered. Various assumptions have been made regarding the original meaning of the word: ‘shock’,³ ‘effort’,⁴ ‘agitation, mêlée’,⁵ ‘spear-brandishing’.⁶ It was on the last-mentioned assumption that Helmut Rix based his etymology of the Lat. *populus* as ‘Gruppe von Lanzenschwingern’ (‘squad of shakespears’).⁷ As for the new etymological dictionary of Greek, Beekes (2010, 1219) judges the link between *πόλεμος* and *πελεμίζω* “formally possible but semantically unattractive” and is inclined to consider the word Pre-Greek, because of the variant *πτόλεμος*. For semantic reasons, this connection had already been rejected by Meyer (1901–1902)⁸ but afterwards defended by Kretschmer (1923), whereas Fick himself in (1890, 478) renounced the etymology he had assumed sixteen

¹ It is attested since the *Iliad* and indirectly as early as Mycenaean (name *E-u-ru-po-to-re-mo-jo* gen. = *Eὔρουπτολέμοιο*).

² As formulated recently by Beekes (2010, 1219).

³ Fick (1874): ‘Erschütterung’.

⁴ Kretschmer (1923, 56): ‘Anstrengung, Mühe’.

⁵ Chantraine (1968–1980): ‘agitation, mêlée’.

⁶ Frisk (1973–1979): ‘Schwingen der Lanze’.

⁷ Proposed in Rix (1995, 82; inaccessible to me), it entered *LIV* (469) but is not even mentioned by Untermann (2000, 610–11) and Vaan (2008, 480).

⁸ Meyer (1901–1902, 2nd v., 513 s.v. *πτόλεμος*): “Zusammenhang mit *πελεμίζειν* [...] ganz unwahrscheinlich”.

years before, because of the $\pi\tau$ -anlaut – which obviously had little impact on its subsequent fate. For me, too, the presence of the alternation π -/ $\pi\tau$ - in $\pi(\tau)\acute{\omicron}\lambda\epsilon\mu\omicron\varsigma$ and its absence in the word family of $\pi\epsilon\lambda\epsilon\mu\acute{\iota}\zeta\omega$, $\pi\acute{\alpha}\lambda\lambda\omega$ was a good reason to doubt the connection between them, even regardless of semantics; however, rather than resort, with Beekes and Furnée (1972, 317), to the vague notion of ‘Pre-Greek’ or to any general rule, I tried to reduce the phenomenon to a single case of $\pi\acute{\omicron}\lambda\iota\varsigma/\pi\tau\acute{\omicron}\lambda\iota\varsigma$, by interpreting $\pi\acute{\omicron}\lambda\epsilon\mu\omicron\varsigma/\pi\tau\acute{\omicron}\lambda\epsilon\mu\omicron\varsigma$ as a compound consisting of this very word and the verbal stem PIE $*h_1em$ - ‘to take’. I assumed a first element matching Vedic $\acute{r}\acute{u}r$ - ‘fort’, which in regard both to its athematic form and meaning must be considered primary to the i -stem $\pi\acute{\omicron}\lambda\iota\varsigma$ ‘city, town’ in Greek and $pilis$ ‘castle’ in Lithuanian. The alternation of π - and $\pi\tau$ - in anlaut is best explained by assuming an original PIE $*t\acute{p}lh$ -, that in Greek developed similarly to PIE $*d^h\acute{g}^h\eta\eta$ - in $\acute{\chi}\acute{\alpha}\mu\alpha\iota$, $\acute{\chi}\acute{\alpha}\mu\eta\lambda\acute{\omicron}\varsigma$, besides $\acute{\chi}\theta\alpha\mu\alpha\lambda\acute{\omicron}\varsigma$ ‘near to ground, low’. Such an origin of $\pi(\tau)\acute{\omicron}\lambda\iota\varsigma$, proposed by Hamp (1985), is subsequently assumed by della Volpe (EIEC 210) and even by Beekes (2010), despite his preference for tracing the cluster $\pi\tau$ back to ‘Pre-Greek’.⁹ As a close parallel to my analysis of $\pi(\tau)\acute{\omicron}\lambda\epsilon\mu\omicron\varsigma$ from the word-formative point of view I cited $\theta\acute{\epsilon}\sigma\text{-}\kappa\epsilon\lambda\omicron\text{-}\omicron\varsigma$ ‘marvelous, wonderful’, literally ‘moved by god’, an equally archaic compound with an athematic noun, independently unattested, as its first and a thematicized e -grade verbal stem as its second element.

After the publication of the congress proceedings in 2009, the only one who, to my knowledge, paid attention to this etymology was Goldstein (2013, 113), in a review of the volume. Having summarized, correctly enough, my proposal, he adds some criticism, which I cite here:

“One immediate objection to this analysis, which Loma himself identifies [...], is that the root $*h_1em$ - is not otherwise attested in Greek. Loma offers little in the way of motivation for the change from ‘conquest’ to ‘war’. While it is easy to imagine a metonymic shift from ‘conquest’ to ‘war’, Loma does not provide any explicit motivation for the change. One is left wondering if there is any trace of the erstwhile semantics in the Homeric usage of $\pi(\tau)\acute{\omicron}\lambda\epsilon\mu\omicron\varsigma$.”

Thus the reviewer indicated three weak points in my etymology. Let me briefly comment on each of them. Belonging to the oldest layers of Greek lexicon, traceable back to Mycenaean,¹⁰ the word must be deeply rooted in prehistory. As such, it may include a lexical element unattested in Greek as it is known to us since the mid-second millennium BC. After all, it is true not only of the verbal stem $-\epsilon\mu$ - in the final but also of the athematic $\pi\tau\acute{\omicron}\lambda$ - in the first position. Consequently both its

⁹ Neither della Volpe nor Beekes refer to Hamp (1985). This interpretation challenges the traditional etymology deriving the PIE word for ‘fort’ from the verbal root $*pleh_1$ - ‘to fill’, cf. recently Mayrhofer (1986–2001, 2nd v., 145; 2005, 60): $*\text{‘Auffüllung, Aufschüttung’} > \text{‘Wall, Verschanzung’}$, Lamberterie (1990, 1st v., 623–32): $*\text{‘terrassement’}$. Although not subject to such further analysis, the reconstruction with the initial cluster $*tp$ - is preferable as it takes account of varying anlaut in Greek.

¹⁰ See above, n. 1.

elements place the origin of such a compound beyond written history and probably outside Greece, in a part of the late Proto-Indo-European dialect continuum wherefrom Proto-Greek arose and at a time when, there, the noun **tṛǵh-* ‘fort’ and the verb **h₁em-* coexisted, constituting an object-predicate collocation that has survived only in the Baltic. In Lithuanian, *už-emė pili* is still the normal way to say ‘he/they captured the castle’. As for the semantic motivation, it is discussed quite extensively in my paper, but apparently more explicitness is needed. To put it briefly: What at least since the Bronze Age distinguished wars from minor armed conflicts between tribes and peoples, such as cattle raids, was their objective – a war was normally aimed at conquering the enemy’s territory and the crucial moment of any conquest was the capture of the enemy’s strongholds. ‘Forts-taking’ was probably the best way to express the notion of war. I pointed out the construction of πόλεμος in the *Iliad* (3.165): *πόλεμον πολύδακρυον Αχαιῶν*, and Thucydides (1.24): *τὸν τῶν βαρβάρων πόλεμον* with the name of the enemy against whom the war is fought in genitive plural as a complement, that originally may have referred to the word ‘fortress’ as the first member of the accusative tatpurusha, where it could be understood as possessive as well as ablative: ‘Taking the forts of enemies’ or ‘from enemies’. So the objection concerning my non-consideration of Homeric usage of the word is not really justified; nevertheless, I failed to notice in Homer a more important piece of evidence in favor of my etymology. On this occasion, I would like to set right this omission.

As I was writing my paper in 2004, I did not know that almost thirty years before me Jaan Puhvel (1976, 66) had proposed to “abandon the standard explanation of πόλεμος by *πελεμίζω* or *πάλλω* [...] and to consider the basic root-identity of πόλεμος and πόλις”. In a further analysis, he assumes a *-mo* derivative from **pel-H-* ‘fort, stronghold’, like *ἄνε-μος* ‘wind’ besides OInd. *ániti* ‘breathe’ – *πόλε-μος* with the original meaning ‘securement, encirclement, siege’. Puhvel’s etymology resulted from his consideration of the Homeric formula *πτολέμοιο γέφυραι*, literally ‘bridges of war’, which designates an undefined part of the battlefield at Troy; from *Il.* 4.371 and 20.426 f. we may infer that it is extremely dangerous, because even the bravest warriors, such as Diomedes, Hector and Achilles himself may shrink from setting foot upon it. Puhvel assumes that the proper Homeric meaning of *γέφυρα* is ‘dyke, embankment’ — but also ‘dam, causeway’, with regard to the use of the verb *γεφυρώω*, especially in 15.356 f., where it describes the intervention of Apollo, who, kicking with his feet, throws down the banks of the ditch around the Achaean camp in order to make a causeway, offering passage to the Trojans. It is convincing enough, but Puhvel goes further, perhaps a step too far. He reduces all Homeric instances of *γέφυρα* and *γεφυρώω* to a misanalysed juncture of the particle *γ(έ)* and a hypothetical **ἔφῦραι* ‘siegeworks’, presumably reflected in Greek toponymy as *Ἐφύρη*, an old name of several cities, and related to the Hittite verb *epurai* ‘to besiege, dam up’. From this misanalysis the form *γέφυρα* ‘bridge’ of later Greek would have arisen, replacing in Attic-Ionic the regular one **δέφυρα*, attested only in Doric. Accepted and developed by Reece (2006), this hypothesis seems to me unnecessary. If we translate *π(τ)όλε-μος* as ‘forts-taking’, the formula ‘bridges of

forts-taking' makes perfect sense, on the supposition that it originally referred to bridging the ditch with siege works and storming the walls over them, which was the most risky enterprise in the capture of a fortress. Additionally one might consider the possibility of the notion 'fort, town' underlying some early anthroponymic uses of $\pi(\tau)\acute{\omicron}\lambda\epsilon\mu\omicron\varsigma$. It may be the case with the legendary *Τριπτόλεμος*, who seems to have had something to do with the ancient institution of *τρίπολις*, for according to an Achaean tradition recorded by Pausanias (7.18) he founded three *πόλεις*, i.e. Mycenaean villages that subsequently merged into Patrai. Truth to say, his name cannot be etymologically interpreted as 'founder of three cities', but as 'taker' or, in view of the compound *ἔλεπτολις* in the tragic poets, as 'destroyer of three fortress-es'. Nevertheless, rather than a 'nom parlant' arisen within a Greek mythological context, *Τριπτόλεμος* is to be considered as an Indo-European relict, cf. OInd. *tripura-han-* 'destroyer of *Tripur*, three strong cities' an attribute associated to Shiva. Similarly the Mycenaean *Εὐρυπτόλεμος* may be compared with the Homeric *εὐρυάγνυια*, a formulaic epithet describing cities such as Troy, Mycenae or Athens.

To sum up: Ten years later, after the belated consideration of Puhvel's paper, my etymology of $\pi(\tau)\acute{\omicron}\lambda\epsilon\mu\omicron\varsigma$ appears to me better founded, if less original. In the paper from 2004 I ended by assuming that, if my proposed analysis of $\pi(\tau)\acute{\omicron}\lambda\epsilon\mu\omicron\varsigma$ is correct, the word, not unlike *πτολίπορθος*, should have originated in the language of oral poetry. Today I am able to make some more accurate guesses about the cultural-historical context it arose from; it seems to have been the Sintashta culture of the late Bronze Age, which flourished between 2100 and 1800 BC in the northern Eurasian steppe southeast of the Ural Mountains. It is defined by a group of fortified settlements, which supposedly arose when, as a result of climate changes provoking a little ice age, mobile herding groups of late Proto-Indo-Europeans were forced to settle down (Anthony 2009, 48–50). The new epoch was characterized by intensified warfare, favoring the development of metallurgy and advances in military technology, such as the spoke-wheeled, horse-drawn chariot, that rapidly spread all over the ancient world. This was the birthplace of the early epic imagery, as reflected in the *Mahabharata* and the *Iliad*, including the motif of capturing forts.¹¹ It has been observed that earthen and timber-built fortresses such as Sintashta, surrounded by ditches and banks with palisade walls, may be ancestral to the types of forts indicated in Indo-Aryan literature, rather than the brick-built citadels of the Harappan culture.¹² Homeric *πόλεις* and *πτολίεθρα* may go back to the same prototype, resembling more the temporary fortification around the camp of the Achaeans, which we saw in book 15 of the *Iliad* stormed by way of an earthen 'bridge of war', than the large city of Troy with its stone walls, which could not be taken but by the Trojan horse subterfuge.

¹¹ Cf. Anthony (2009, 53), where he assumes an elaboration of public funeral ceremonies and praise poetry to have followed the introduction of new customs such as permanent settlements, fortifications and chariot warfare in the Sintashta culture.

¹² Mallory (*EIEC* 211); for ditches surrounding Sintashta settlements see Anthony (2009, 54).

Sintashta culture was predecessor to the Andronovo archaeological complex which developed during the 2nd millennium BC in western Siberia and the west Asiatic steppe. Recent research on Andronovian mining may shed some light on another etymology I have proposed. I presented it for the first time in a lecture delivered at the Aristotle University of Thessaloniki in 2000 and subsequently in a paper at the 11th Congress of the Indogermanische Gesellschaft in Halle (Loma 2005). The word in question was *κασσίτερος* ‘tin’, designating a metal that was important during the Bronze Age primarily because of its use in bronze alloy. Of the earlier attempts to etymologize it, the assumption of an Elamite origin is still worth considering, with regard to the ancient tin mining in the Zagros mountains,¹³ which are considered to be the original homeland of the *Kassites*.¹⁴ However, the coexistence of the Ionic *κασσίτερος* — attested since the *Iliad* — and the Attic *καττίτερος* indicates an original **κατσι-*, which is hard to put into connection with the name of the Kassites, Akkadian *kaššū*, unless we admit the latter variant to be pseudo-Attic.¹⁵ I compared the Greek word with the OInd. *kāsisa-* designating the mineral melanterite. It cannot be separated from OInd. *sīsa-* ‘lead’, which is a loan from Old Persian, etymologically matching OInd. *śvitrá-* ‘white’ and surviving in Kurdish *sīs*, which besides ‘white’ also means ‘lead’. The word *kāsisa-* is analyzed as a compound with the Indo-Iranian pejorative and intensifying prefix **ka-*; and in fact, white is the color of melanterite powder. Whereas *kāsisa-* for phonetic reasons must be considered a loanword from Old Persian as well, the Greek *κασσίτερος/καττίτερος* ‘tin’ — presumably influenced by the comparative suffix *-τερος* — is traceable via **κατσίτρος* back to a much more archaic form of the compound, Common Iranian **katsviθra-* or even Indo-Iranian **kaćvitra-*. Thus I discussed an early, perhaps the earliest Iranian loanword in Greek. My etymology has apparently remained unobserved so far; no mention is made of it either in Beekes’ dictionary or in Brust’s monograph (2008) on Indian and Iranian loanwords in Greek. True to say, it lacked an extralinguistic corroboration stronger than Strabo’s late mention (15.2.10) of tin resources in Drangiana, a territory shared today by Iran, Afghanistan and Pakistan. However, while the etymologists slept, the archaeologists were at work.

¹³ See below, n. 16.

¹⁴ Hüsing (1907; 1908, 24) supposed an Elamite **kassi-ti-ra* ‘das kassi-länd-ische’ underlying both Greek *κασσίτερος* and OInd. *kastīra*. The Elamite hypothesis was accepted by Pokorny (1913) and Hrozný (1939) and recently advocated by Freeman (1999, see below). On the contrary, the Celtic etymology connecting the Greek word with the element *cassi-* of Gaulish proper names such as *Cassi-uellaunus* (Reinach 1892) can no longer be taken seriously. It was based on the alleged existence of *Cassiterides* ‘Tin islands’ somewhere near the west coasts of Europe (*Κασσιτερίδες νήσοι*; Hdt. 3.115; *Καττιτερίδες* Str. 2.5.15), but they were obviously so named by the Greeks after the metal and not eponymous of it in the way *Cyprus* gave its name to *copper*. Cf. Pokorny (1913; 1918), where he refers to *Κασσίτιρα*, an island in the Indian Ocean according to Stephanus Byzantius (s.v.). Anyway, *κασσι-*, *καττι-* in the Greek word for ‘tin’ has nothing to do with Gaulish *cassi-*, *-casses* which probably meant ‘hair’, cf. Delamarre (2001, 93–94).

¹⁵ Which is not probable, because *καττίτερος* is also epigraphically attested (*IG II² 204, 37, 49; 352/1 BC*).

The discovery of an active Bronze Age tin mine and smelting operation at Göltepe/Kestel in the southeastern part of Asia Minor (Yener 1994) inspired Freeman (1999) to finally reject a Celtic origin of *κασσιτερός* and to conclude that “the Mesopotamian argument, certainly not unassailable, is the best given the current evidence”; he points out that “the Elamite root *qa-si-*, along with other similar words in the Mesopotamian lexicon” is “frequently associated with metal-work” (224). However the chronology of the site at Göltepe, dated from 3290–1840 BC, is hardly consistent with a borrowing into Greek without an intermediate link being proven; moreover, its location in the Taurus Mountains has no direct connection with Elam. It is rather evidence for ancient tin mining in the Zagros range¹⁶ that might support the Elamite hypothesis, both geographically and chronologically. Nevertheless, neither the Elamite nor other etymons proposed so far for Greek *κασσιτερός* consider the dialectal variation *σσ/ττ* in this word, which points to an original affricate [ts]. The (Indo-)Iranian etymology I proposed was the first to take account of this intralinguistic fact. My proposal from 2000 may have had questionable points of its own – first of all the supposed development **-τρος > -τερος* – but subsequently it has found extralinguistic support. In the meantime specialists in archaeometallurgy have ascertained that tin reached the ancient civilisations of the Near East and Asia Minor from Central Asia, via long-distance trade routes, established in the 3rd millennium BC, by which the lapis lazuli mined in the Badakshan mountains of today’s Afghanistan and Tajikistan reached the Mediterranean world. Recent research has proved that this prized and rare stone was followed by the tin from the Bronze Age mines found in Tajikistan, Uzbekistan and Kazakhstan (Stöllner et al. 2011, 233). The prehistoric miners of this region were bearers of the Andronovo culture, who are assumed to have spoken Indo-Iranian and, at a later time, Old Iranian (Stöllner et al. 2011, 233; Mallory *EIEC* 20–21; Kuz’mina 2007, *passim*). According to Hauptmann and Stöllner (Stöllner et al. 2011, 248), findings of both lapis lazuli and tin in the Troas might be explained by trade contacts of the Black Sea and northern Aegean regions with the steppe zone. It was Troy IIg, much earlier than Troy VIIa, under whose walls Achaean and Trojan princes displayed their tin-decorated weapons and armour.

Unlike tin ingots, the word designating the metal probably did not have to travel so far to reach the Eastern Mediterranean. In 1998 in the southeastern Turkish town of Hakkâri thirteen anthropomorphic stone slabs were found dating from the 15th to the 11th century BC and presumably representing the rulers of the kingdom of Hubushkia as known from Assyrian sources. Of a type unparalleled in ancient Near Eastern art, they are very similar to the kurgan stelae of the Eurasian steppes. The hypothesis has been put forward that the culture of the Hakkâri stelae was genetically connected with that of Marlik in the Iranian province of Gilân and that its bearers

¹⁶ The site Deh Hossein near Arak in western Iran, cf. Stöllner et al. (2011, 232) noticing that “the Luristans bronzes of the 2nd millennium fit nicely into the geochemical signature of this deposit”.

controlled the shipping of tin or tin bronze from Central Asia to Mesopotamia via Alborz and the Zagros pass (Sevin 2005). The contemporaneous cultural complex of Marlik and Hasanlu near lake Urmia is explained by the migration of Iranian or Indo-Aryan speaking tribes of the steppe region by the mid-2nd millennium BC (Mallory *EIEC* 258–59, 367–69). That would mean that on a section of the tin route leading from the Central Asian mines, there existed an Indo-Iranian linguistic enclave relatively close to Mycenaean and Dark Age Greece. Consequently, regardless of whether my etymology is correct or not, an Indo-Iranian origin for the Greek word for ‘tin’ now seems quite plausible from a cultural-historical point of view.

Rather than being understood as an author’s insistence on the validity of his own proposals, I would like this paper to be seen as a plea for more interaction between archaeology and historical-comparative linguistics. In fact, archaeological findings can often help us to locate our etymologies in space and time.

References

- Anthony, D. W. 2009. “The Sintashta Genesis. The roles of climate change, warfare, and long-distance trade”, in B. H. Hanks & K. M. Linduff (eds), *Social Complexity in Prehistoric Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press, 47–73.
- Beekes, R. 2010. *Etymological Dictionary of Greek*, 2 v. Leiden & Boston: Brill.
- Boisacq, E. 1950. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Heidelberg: Winter.
- Brust, M. 2008. *Die indischen und iranischen Lehnwörter im Griechischen. Zweite, verbesserte und vermehrte Auflage* (Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft 118). Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen.
- Chantraine, P. 1968–1980. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, 4 v. Paris: Klincksieck.
- Curlius, G. 1879. *Grundzüge der griechischen Etymologie. Fünfte, unter Mitwirkung von E. Windisch umgearbeitete Auflage*. Leipzig: Teubner.
- Lamberterie, Ch. de. 1990. *Les adjectifs grecs en -υς. Sémantique et comparaison*, 2 v. Louvain-la-Neuve: Peeters.
- Delamarre, X. 2001. *Dictionnaire de la langue gauloise. Une approche linguistique du vieux-celtique continental*. Paris: Errance.
- EIEC = Encyclopedia of Indo-European Culture*. 1997. Ed. by J. P. Mallory & D. Q. Adams. London & Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Fick, A. 1874. *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. Dritte umgearbeitete Auflage*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- . 1890. *Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen. Vierte Auflage, bearbeitet von A. Bezzenger, A. Fick & W. Stokes*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Freeman, P. 1999. “Homeric *κασσίτερος*”, *Glotta* 75, 222–25.
- Frisk, H. 1973–1979. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, 3 v. Heidelberg: Winter.
- Furnée, E. J. 1972. *Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen. Mit einem Appendix über den Vokalismus*. The Hague: Mouton.
- Goldstein, D. 2013. “Review: R. Lühr & S. Ziegler (eds), *Protolanguage and Prehistory. Akten der XII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft (Krakau, 11–15 Oktober 2004)*. Wiesbaden, 2009”, *Kratylos* 58, 110–15.

- Hamp, E. 1985. "Greek $\pi\tau$ - and Armenian", *Annual of Armenian Linguistics* 6, 51–52.
- Hofmann, G. B. 1949. *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*. Munich: R. Oldenbourg.
- Hrozny, B. 1939. "Sur des peuples kaspiciens", *Comptes rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 83(4), 346–47.
- Hüsing, G. 1907. *Zagros und seine Völker: Eine archäologisch-ethnographische Skizze*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- . 1908. "Die Kassiteriden", *Orientalische Literaturzeitung* 10, 25–26.
- Kretschmer, P. 1923. "Mythische Namen 11. Triptolemos", *Glotta* 12(1–2), 51–59.
- Kuz'mina, E. E. 2007. *The Origin of the Indo-Iranians*. Ed. by J. P. Mallory. Leiden: Brill.
- LIV = *Lexikon der indogermanischen Verben*. Unter Leitung von H. Rix. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von M. Kümmel und H. Rix. 2001. Wiesbaden: Reichert.
- Loma, A. 2005. "Zur Frage der frühesten griechisch-iranischen Sprachbeziehungen: Gr. $\kappa\alpha\sigma\acute{\iota}\tau\epsilon\rho\varsigma$ ", in G. Meiser & O. Hackstein (eds), *Sprachkontakt und Sprachwandel, Akten der XI. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft (Halle an der Saale, 17–23 September 2000)*. Wiesbaden: Reichert, 331–40.
- . 2009. "Krieg und Frieden – vom Indogermanischen zum Griechischen", in R. Lühr & S. Sieglar (eds), *Protolanguage and Prehistory. Akten der XII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft (Krakau, 11–15 Oktober 2004)*. Wiesbaden: Reichert, 286–303.
- Mayrhofer, M. 1986–2001. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, 3 v. Heidelberg: Winter.
- . 2005. *Die Fortsetzung der indogermanischen Laryngale im Indo-Iranischen* (Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 730). Vienna: VÖAW.
- Meyer, L. 1901–1902. *Handbuch der griechischen Etymologie*, 4 v. Leipzig: S. Hirzel.
- Pokorny, J. 1913. "Griechisch $\kappa\alpha\sigma\acute{\iota}\tau\epsilon\rho\varsigma$ 'Zinn'", *Zeitschrift für celtische Philologie* 9, 164–65.
- . 1918. "Nochmals griechisch ΚΑΣΣΙΤΕΡΟΣ ", *Zeitschrift für celtische Philologie* 12, 305–6.
- Puhvel, J. 1976. " ΠΟΛΕΜΟΙΟ ΓΕΦΥΡΑΙ ", *Indogermanische Forschungen* 81, 60–66.
- Reece, S. 2006. "The Pre-Homeric Shape of the Epic Formula $\pi(\tau)\omicron\lambda\acute{\epsilon}\mu\omicron\iota\omicron\gamma\epsilon\phi\acute{\upsilon}\rho\alpha\varsigma$ ", *Indogermanische Forschungen* 111, 133–48.
- Reinach, S. 1892. "L'étain celtique", *Comptes rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 36(3), 154–55.
- Rix, H. 1995. "Il latino e l'etrusco", *Eutopia* 4(1), 73–87.
- Sevin, V. 2000. "Mystery Stelae", *Archaeology* 53(4), 46–51. [<http://archive.archaeology.org/0007/abstracts/stela.html>].
- . 2005. "Who were the naked warriors of Hakkari?", *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 37, 163–66.
- Stöllner, Th., Z. Samashev, S. Berdenov, I. Cierny, M. Doll, J. Garner, A. Gontcharov, A. Gorelik, A. Hauptmann, R. Herd, G. A. Kusch, V. Merz, T. Riese, B. Sikorski & B. Zickgraf. 2011. "Tin from Kazakhstan – Steppe tin for the West?", in Ü. Yalçın (ed.), *Anatolian Metal V*. Bochum: Deutsches Bergbau-Museum, 231–51.
- Untermann, J. 2000. *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*. Heidelberg: Winter.
- Vaan, M. de. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden & Boston: Brill.
- Yener, K. A. 1994. "Managing metals: An Early Bronze Age tin production site at Göltepen, Turkey", *The Oriental Institute of the University of Chicago. News & Notes* 140, 1–4.

Περίληψη

Γέφυρες πολέμου και δρόμοι του κασσίτερου: μια ακόμη απόπειρα ερμηνείας των λέξεων *πόλεμος* και *κασσίτερος*

Κατά την ενασχόληση με τα παλαιότερα στρώματα μιας γλώσσας, η ετυμολογία χρειάζεται συχνά εξωγλωσσική υποστήριξη. Για την ερμηνεία μιας προϊστορικής λέξης, είτε κληρονομημένης είτε δανεισμένης σε μια πρώιμη εποχή, συχνά χρειάζεται να προχωρήσουμε πιο πέρα από τη γλωσσολογική τεκμηρίωση και να κάνουμε μια προσπάθεια να αποκαταστήσουμε ένα τμήμα της πολιτισμικής (προ)ιστορίας. Στην παρούσα εργασία επιχειρώ να δείξω ότι η ελληνική, παρά τα περίπου 3.500 χρόνια ιστορίας της, δεν αποτελεί εξαίρεση σε αυτό τον κανόνα, με βάση δύο ετυμολογίες που πρότευνα πριν από μερικά χρόνια, οι οποίες, όπως φαίνεται, μπορεί να ενισχυθούν από νεότερες πολιτισμικές και ιστορικές προσεγγίσεις στα δεδομένα της Εποχής του Χαλκού.

Η πρώτη ετυμολογία αφορά τη λέξη *πόλεμος/πτόλεμος*. Η λέξη μαρτυρείται στην *Ιλιάδα* και έμμεσα ήδη στη μυκηναϊκή (κύριο όνομα *E-u-ru-ro-to-re-mo-jo*). Παραδοσιακά γίνεται δεκτό ότι συνδέεται με τα ρήματα *πελεμίζω* ‘ταρακουνώ, τρέμω’ και *πάλλω* ‘δονώ’. Το 1976 ο Jaan Puhvel απέρριψε αυτή την κοινά αποδεκτή άποψη και ερμήνευσε τη λέξη ως ένα παράγωγο με το επίθημα *-mo* από τη ρίζα **pel-H-* ‘φρούριο, οχυρό’ > ελλ. *πόλις/πτόλις* με αρχική σημασία ‘ασφάλεια, περικύκλωση, πολιορκία’. Με αυτό τον τρόπο εξηγήθηκε ικανοποιητικά το πολυσυζητημένο πρόβλημα της εναλλαγής των *π-/πτ-* στην αρχή και των δύο λέξεων, *π(τ)όλεμος* και *π(τ)όλις*, που με βάση την ερμηνεία αυτή, ανάγονται σε μία μόνο λέξη· η λέξη αυτή, σύμφωνα με τη μεταγενέστερη πρόταση του Hamp (1985), άρχιζε με **tp-*. Σε μια εργασία που παρουσιάστηκε το 2004 και δημοσιεύτηκε το 2009, υποστηρίζω ότι η λ. *π(τ)όλεμος* είναι σύνθετη και αποτελείται από την ΠΙΕ ρίζα **tr̥h-* > βεδ. *rúr-* ‘φρούριο’, αρχ. ελλ. *πόλις*, λιθ. *pilis* ‘κάστρο’ και το ρηματικό θέμα **h₁em-* ‘παίρνω’, όπως αυτό αντανακλάται στο λατινικό ρήμα *emo* και στο λιθ. διαλ. *emù*· για να ενισχυθεί η πρόταση αυτή, παραπέμπω στη συμπαράθεση των δύο αυτών στοιχείων στη βαλτική (πρβ. λιθ. *už-emė pilį* ‘αυτός/αυτοί κατέλαβε/-αν το κάστρο), καθώς και στον τύπο *θέσ-κελ-ο-ς* ‘έξοχος, υπέροχος’, στην κυριολεξία ‘που έχει κινηθεί από τον Θεό’, ο οποίος, από την άποψη του σχηματισμού, αποτελεί ένα παράλληλο παράδειγμα, καθώς είναι ένα εξίσου αρχαϊκό σύνθετο που σχηματίζεται από ένα αθέματο ουσιαστικό – που δεν μαρτυρείται ανεξάρτητο στην ελληνική – ως πρώτο μέλος, και ένα θεματοποιημένο ρηματικό θέμα στην κανονική βαθμίδα ως δεύτερο. Στην παρούσα εργασία παραθέτω ορισμένα καινούργια τεκμήρια υπέρ αυτής της ανάλυσης. Ένα από αυτά είναι η ομηρική φόρμουλα *πτολέμοιο γέφυραι*, που μεταφράζεται ως ‘γέφυρες για την εκπόρθηση κάστρων’, με βάση την υπόθεση ότι αρχικά αναφερόταν στο γεφύρωμα της τάφρου με πολιορκητικές κατασκευές και στην έφοδο στα τείχη πάνω από αυτές, που αποτελούσε την πιο επικίνδυνη επιχείρηση κατά την κατάληψη ενός οχυρού. Επιπλέον, εξετάζω την πιθανότητα η σημασία ‘οχυρό’, ‘πόλη’ να υποκρύπτεται σε ορισμένες πρώιμες χρήσεις της λ. *π(τ)όλεμος* σε

ανθρωπωνύμια, όπως για παράδειγμα στο όνομα του μυθικού ήρωα *Τριπτόλεμος*, το οποίο παραβάλλω με το αρχ. ινδ. *tripura-han-* ‘καταστροφέας του *Triपुर*, των τριών ισχυρών πόλεων’, μια ιδιότητα που αποδίδεται στον Shiva. Η προέλευση της λέξης σε συνδυασμό με τη σημασία ‘κατάληψη οχυρών’ εντάσσεται στο ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο της ύστερης Εποχής του Χαλκού, με αναφορά στον πολιτισμό των Sintashta, που άνθισε ανάμεσα στο 2100 και 1800 π.Χ. στις στέπες της βόρειας Ευρασίας, νοτιοανατολικά από τα Ουράλια όρη, και χαρακτηριζόταν από τις οχυρωμένες εγκαταστάσεις, την ανάπτυξη της μεταλλουργίας και την προηγμένη στρατιωτική τεχνολογία που αφορά, κατά κύριο λόγο, το ιππήλατο άρμα με τους ακτινωτούς τροχούς. Κατά την άποψή μου, ενδεχομένως αυτή υπήρξε η κοιτίδα της πρώιμης επικής εικονοποιίας, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στα έπη της *Mahabharata* και της *Ιλιάδας* και περιλαμβάνει μεταξύ άλλων το μοτίβο της κατάληψης οχυρών. Όσον αφορά τη σημασιολογική αφετηρία, ισχυρίζομαι ότι, τουλάχιστον από την Εποχή του Χαλκού, αυτό που διέκρινε τους πολέμους από τις ένοπλες συγκρούσεις μικρότερης κλίμακας ανάμεσα σε φυλές και πληθυσμούς, όπως για παράδειγμα τις επιδρομές για ζωοκλοπές, ήταν ο ίδιος ο αντικειμενικός σκοπός τους – ένας πόλεμος κανονικά στόχευε στην κατάκτηση της επικράτειας του εχθρού και η κρίσιμη στιγμή κάθε κατάκτησης ήταν η κατάληψη των οχυρών του.

Στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας επανεξετάζεται η ετυμολογία της λ. *κασσίτερος* υπό το φως πρόσφατων αρχαιολογικών μαρτυριών. Είναι γενικά αποδεκτό ότι το *κασσίτερος* αποτελεί δάνεια λέξη, καθώς το σπάνιο αυτό μέταλλο που χρησιμοποιούνταν για το κράμα του μπρούντζου υπήρξε αντικείμενο εμπορίου μακρινών αποστάσεων από την Εποχή του Χαλκού. Από τις παλαιότερες απόπειρες για ετυμολόγηση της ελληνικής ονομασίας του μετάλλου, θεωρώ ότι η υπόθεση της ελαμιτικής προέλευσης διατηρεί την αξία της, τουλάχιστον από ιστορική άποψη, με βάση την ύπαρξη αρχαίου ορυχείου κασσίτερου στα όρη Ζάγκρος, την αρχική κοιτίδα των Κασσιτών. Ωστόσο αμφισβητώ τη δυνατότητα να ανιχνευθεί η ελληνική ονομασία για τον κασσίτερο στο συγκεκριμένο εθνωνύμιο (ακκαδικό *kaššū*) για φωνητικούς λόγους και συγκεκριμένα λόγω της συνύπαρξης του ιωνικού τύπου *κασσίτερος* και του αττικού *καττίτερος*, η οποία παραπέμπει σε μια αρχική μορφή **κατσι-*. Το 2000 είχα προτείνει μια καινούργια ετυμολογία της λέξης, που βασιζόταν στη σύγκριση με το αρχ. ινδ. *kāsisa-* ‘μελαντερίτης’, το οποίο μπορεί να αναλυθεί ως ένα σύνθετο από το ινδοϊρανικό πρόθημα **ka-* και τη λέξη *sisa-* ‘μόλυβδος’. η τελευταία είναι δανεισμένη από το αρχ. περσ. *sīsa που με τη σειρά του ανάγεται στον ίδιο ινδοϊρανικό πρωτοτύπο με το αρχ. ινδ. *śvitrá-* ‘άσπρος’, πρβ. κουρδ. *šīs* ‘άσπρος: μόλυβδος’. Είχα υποθέσει ότι ο κοινός ιρανικός τύπος **katsvithra-* ή ακόμη και ο ινδοϊρανικός τύπος **kaśvitra-* πέρασε στην ελληνική κατά τη διάρκεια των ‘σκοτεινών αιώνων’ ως *κατσίτρος και στη συνέχεια ανασχηματίστηκε με επίδραση του συγκριτικού μορφήματος *-τερος*. Όσον αφορά το ιστορικό πλαίσιο του δανεισμού, η αρχαιολογική έρευνα που μεσολάβησε παρέχει πολύ πιο ισχυρή εξωγλωσσική υποστήριξη στην άποψή μου από την όψιμη αναφορά του Στράβωνα σε πηγές κασσίτερου στην Drangiana, που είχα επικαλεστεί στην προηγούμενη εργασία μου. Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, οι ειδικοί στην αρχαία με-

ταλλουργία έχουν επιβεβαιώσει το γεγονός ότι ο κασσίτερος έφτασε στους αρχαίους πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής και της Μικράς Ασίας μέσα από τους δρόμους του εμπορίου μακρινών αποστάσεων, οι οποίοι δημιουργήθηκαν την 3η χιλιετία π.Χ. και οδηγούσαν από τα ορυχεία της κεντρικής Ασίας της Εποχής του Χαλκού στα σημερινά Τατζικιστάν, Ουζμπεκιστάν και Καζακιστάν. Οι μεταλλωρύχοι της προϊστορικής εποχής σε αυτή την περιοχή υπήρξαν φορείς του πολιτισμού του Andronovo και, σύμφωνα με την κοινά αποδεκτή άποψη, μιλούσαν ινδοϊρανική γλώσσα και σε μια μεταγενέστερη εποχή την παλαιά ιρανική. Επιπλέον, οι αποκαλούμενες στήλες του Hakâgi στη νοτιοανατολική Τουρκία, που χρονολογούνται από τον 15ο έως τον 11ο αιώνα και δεν έχουν παράλληλο στην τέχνη της αρχαίας Εγγύς Ανατολής, έχουν όμως πολλές ομοιότητες με εκείνη των στεπών της Ευρασίας, φαίνεται να μας παρέχουν μαρτυρίες για την ύπαρξη του ίδιου εθνογλωσσικού στοιχείου στο βασίλειο της Hubushkia (γνωστό από ασσυριακές πηγές), του οποίου οι μονάρχες είχαν τον έλεγχο των δρόμων του κασσίτερου που ξεκινούσαν από την κεντρική Ασία και τελείωναν στην Τροία. Κατά συνέπεια, η άμεση πηγή της ελληνικής λέξης για τον κασσίτερο μπορεί να εντοπιστεί σχετικά κοντά στην Τροία, κάτω από τα τείχη της οποίας γίνονται οι πρώτες αναφορές της λ. *κασσίτερος* στην *Ιλιάδα*.